

VIGMANTAS BUTKUS

Literatūros topografija: (poli)metodologinės trajektorijos (Teoriniai apmatai topografinės tapatybės ir topografinės vaizduotės studijoms lietuvių literatūroje)

Anotacija: Aktualu analizuoti lietuvių literatūros ir Lietuvos topografijos santykį, kadangi topografinė tapatybė, topografinė vaizduotė lietuvių literatūroje ir jos recepcijoje yra nepaprastai svarbus dėmuo. Pirmasis analizės etapas – jau esamų panašios intencijos ir panašios metodologijos tyrimų aktualizavimas, diskutavimas, atskleidžiant visas galimas metodologines-teorines jų galimybes, – yra šio straipsnio tikslas. Straipsnyje aktualizuojamos ir diskutuojamos Sigridos Weigel, Stephano Günzelio, Dieterio Lampingo, Dmitrijaus Zamiatino ir kitų mokslininkų literatūros topografijos sampratos, jų santykis su erdvės poetikos, literatūros topologijos, literatūros geografijos, kraštovaizdžio poetikos ir pan. tyrinėjimais. Daroma išvada, kad svarbiausia literatūros topografijos tyrimų ašis yra konkretaus teksto, konkrečios vietos ir su jais susijusių subjektų *santykis*. Be to, daroma prielaida, kad literatūros topografija, aktyvuojanti reikiamas metodologines potencijas, galėtų prisidėti revizuojant lietuvių literatūros istorijoje tebedominuojančią romantinę-kraštotylinę „kūrinio – vietos – subjekto“ santykių traktavimo paradigmą ir atverti kelią naujoms paradigmoms.

Raktažodžiai: literatūros topografija, erdvės poetika, literatūros topologija, topografinė tapatybė, topografinė vaizduotė.

Problemos aktualumas

Lietuvos istorijoje turbūt dar nėra buvę tokio laiko, kai topografinis Lietuvos vaizdas, t.y. urbanistiniai, architektūriniai landsaftai, agrarinės panoramos, kraštovaizdžio peizažai, apskritai visos jos erdvės būtų kitusios ir keičiamos taip sparčiai, kaip dabar. Turimos galvoje ne vien *struktūrinės* erdvinės transformacijos bei pokyčiai, palyginus su kuriais Juozo Apučio, Romualdo Granausko rašytojų

kartos nostalgiskai aprašyta melioracija, sodybų ir jų gyventojų išskeldinimas greitai gali pasirodyti besą ne tokios jau žymios, o gal ir visiškai nežymios intervencijos į Lietuvos geografinio, tiksliau, geografinio-socialinio kraštovaizdžio erdvę. Turima galvoje, kad, viena vertus, daugiausia dėl eurointegracijos, globalizacijos, spartaus ir vis spartėjančio mobilumo procesų, kita vertus, dėl radikalių vertybinių permainų, dėl kultūrinio reliatyvizmo visos topografinės erdvės – tiek urbanistinės, tiek agrarinės, tiek gamtinės – (1) iš *substancialių, esencialių* dydžių vis labiau virsta *funkciniais* dydžiais, kurie kryptingai skiriami kokiam nors vartojimui; (2) iš *homogeniškų, monumentalijų* dydžių vis labiau virsta *heterogeniškais, hibridiškais, labiliais* dydžiais, kuriuos įteisina kultūrinio pliuralizmo principai. Be to, realias topografines Lietuvos erdves vis gausiau papildo, perprasmina, net pakeičia virtuali erdvė, „e-Lietuvos topografija“ – Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, anot Williamo J. Mitchello metaforos, gyvenamąja vieta vis labiau tampa kompiuteriai¹. Reikėtų pridurti, kad ne tiek gyvenamąja vieta, kiek kultūrinės, socialinės, visuomeninės, politinės ir t.t. raiškos ir dominavimo vieta.

Tokius procesus, vykstančius daugelyje šalių, savo darbuose analizuoja Zygmuntas Baumanas, Renato Rosaldo, Jamesas Fergusonas, Anthony Giddensas, Johnas Tomlinsonas ir daug kitų sociologų, antropologų, filosofų, kultūros tyrinėtojų. Pavyzdžiui, Baumanas, priminęs Paulio Virilio geografijos pabaigos idėją, aptaria vietos bendruomenių, kurios savo vietovę traktuoja *esencialiai*, ir beviečio kapitalo bendruomenių, vietoves traktuojančių išimtinai *funkcionaliai*, susidūrimus ir parodo, kad paprastai tokie susidūrimai baigiasi globaliųjų „funkcionalistų“ pergale². Daugelis tyrinėtojų analizuoja vietos grynumo, tiksliau, vietos kultūrinės, socialinės ir kitokišos tapatybės grynumo išnykimą ir paties įvairiausio pobūdžio daugiakultūriškumo įsigalėjimą, kuris heterogenizuoja topografinę tapatybę ir kultūriškai, ir kitaip³.

Visų šių procesų akivaizdoje itin aktualu apmąstyti lietuvių literatūros ir Lietuvos topografijos santykį, tuo labiau, kad topografinė tapatybė, topografi-

1 William J. Mitchell, *E-topija. „Miestietiškas gyvenimas, Džimai, – bet ne toks, kokį jį pažįstame“*, iš anglų k. vertė Jonas Čeponis, Vilnius: Pasviręs pasaulis / ALK, 2002, p. 56–71.

2 Žr.: Zygmunt Bauman, *Globalizacija: Pasekmės žmogui*, iš anglų k. vertė Vytautas Rubavičius, Vilnius: Strofa, 2002, p. 24–45 ir kitur.

3 Žr., pvz.: Akhil Gupta and James Ferguson, “Beyond ‘Culture’: Space, Identity, and the Politics of Difference”, in: *The Anthropology of Globalization: A Reader*, edited by Jonathan Xavier Inda and Renato Rosaldo, Oxford: Blackwell Publishers, 2002, p. 65–80.

nė vaizduotė lietuvių literatūroje ir jos recepcijoje, lietuvių kultūroje, lietuvių mentaliteto istorijoje ir pan. yra (buvo?) nepaprastai svarbus dėmuo. Pirmuoju apmąstymo etapu, matyt, turėtų būti jau esamų panašios intencijos ir panašios metodologijos tyrimų aktualizavimas bei diskutavimas, mėginant išskleisti visas galimas metodologines teorines kalbamos temos prieigas. Tokia išsklaida iš esmės ir yra šio straipsnio tikslas.

Nuo erdvės poetikos prie literatūros topografijos

Pastaraisiais metais galima stebėti augantį susidomėjimą literatūros topografijos ir jai artimais klausimais, kurie kai kuriais atvejais ne tik integruoja, bet ir modifikuoja ar net išstumia formalesnius, abstraktesnius literatūros erdvės poetikos tyrinėjimus. Labai simptomiška šiuo požiūriu laikyčiau Thomo Anzo poziciją, kurią jis demonstruoja neseniai Vokietijoje išėjusiam, jo paties sudarytam fundamentaliam trijų tomų literatūros mokslo žinynei parašytame skyriuje „Erdvė“⁴. Jis pažymi XXI a. spartėjančią tendenciją literatūros kūriniuose tirti ne abstrakčias erdvines topologines sąvokas, ne abstrahuotus „viršus–apačia“ ar panašaus tipo erdvinius santykius, bet topografines jų konkretizacijas, minėdamas, jog ta linkme suka kultūrologiškai orientuotas literatūros mokslas, kurio ištakas jis įžvelgia Jurijaus Lotmano tyrinėjimuose. Vienomis iš pagrindinių sąvokų, anot Anzo, tampa: *kartierung* (angl. *mapping*, „žemėlapiu braižymas“), *Vermessung* („topografinė nuotrauka“), *spatial turn*, *topological turn*, *topographical turn*⁵. Kultūrologiniuose ir į juos besiorientuojančiuose tyrimuose, tarp jų – ir literatūros, pastarosios dvižodės sąvokos šiuo metu funkcionuoja ir yra eksploatuojamos turbūt intensyviausiai. Paprastai į kitas kalbas iš anglų kalbos jos neverčiamos, o jei verčiamos, vartojamas galbūt ne visai adekvatus žodis „posūkis“ (vok. *Wende*, rus. *новопом*): „erdvės posūkis“, „topologijos posūkis“, „topografijos posūkis“.

Pradinė ir pagrindinė sąvoka *spatial turn*, Karlo Schlögelio manymu, „reiškia [...] vien tik: didesnę dėmesį erdviniam istorijos persmelkto pasaulio matmeniui –

4 Thomas Anz, „Raum“, in: *Handbuch Literaturwissenschaft: Gegenstände – Konzepte – Institutionen*, t. 1: *Gegenstände und Grundbegriffe*, herausgegeben von Thomas Anz, Stuttgart / Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2007, p. 118–122.

5 *Ibid.*, p. 118–119.

ne daugiau, tačiau ir ne mažiau“, – šį apibendrinantį Schlögelio aiškinimą cituoja Doris Bachmann-Medick⁶ ir pati iš esmės nuo jo nenukrypsta, analizuodama įvairius erdvinio matmens sąlygotus kultūros aspektus⁷. Kalbama apie erdvinių modelių ir „erdviškų“ metodologijų renesansą, kultūrologijoje ir socialiniuose moksluose prasidėjusį nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio vidurio, sąlygotą šaltojo karo pabaigos⁸ ir esą pakeitusį humanitariniuose moksluose nuo XIX a. pradžios vyravusią laiko modelių viršenybę⁹. Tiesa, pripažindama, kad „[e]rdvė sugrįžta“, Bachmann-Medick iš karto pažymi, jog sykiu „[e]rdvė išnyksta“, nes sparčiai veikia globalizacijos nulemtas išerdvinimo bei išvietinimo fenomenas, kuriantis tranzitinius ir panašius identitetus¹⁰.

Santykius ir skirtumus tarp *spatial turn*, *topological turn* ir *topographical turn* savo darbuose yra išsamiai aptaręs Stephanas Günzelis¹¹. Tiek jis, tiek kiti tyrinėtojai¹² nurodo, kad iš šio sąvokų trejeto mums aktualiausią sąvoką *topographical turn* konceptualiausiai išanalizavo ir pagrindė literatūrologė, kultūrologė Sigrida Weigel 2002 m. išspausdintame programiniame straipsnyje „Apie ‚topographical

6 Cit. pagal: Doris Bachmann-Medick, *Cultural Turns: Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 2006, p. 285.

7 *Ibid.*, p. 284–328 (skyrius „6. Spatial Turn“).

8 *Ibid.*, p. 286, 287.

9 Tai mini ir Hartmutas Böhme, žr.: Hartmut Böhme, „Einleitung: Raum – Bewegung – Topographie“, in: *Topographien der Literatur: Deutsche Literatur im transnationalen Kontext*, herausgegeben von Hartmut Böhme, Stuttgart / Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2005, p. XII.

10 Doris Bachmann-Medick, *op. cit.*, p. 287, 288. Plačiau apie išvietinantį deteritorizacijos procesą žr.: John Tomlinson, *Globalizacija ir kultūra*, iš anglų k. vertė Aukšė Mardosaitė, Vilnius: Mintis / ALK, 2002, p. 114–156 (skyrius „Deteritorizacija: globalizacijos kultūrinės sąlygos“). Lietuvos atveju Virginijus Savukynas prisimena kai kurių mokslininkų samprotavimus apie tai, kad „didėjanti emigracija pakeis lietuviškumo sampratą, ji taps ‚neteritoriška‘ [išskirta cituojant – VB], t.y. Lietuvos kaip krašto reikšmė tautiniam tapatumui sumenks. Tačiau sunku tikėtis, kad tai greitai nutiks“; – Virginijus Savukynas, „Kodėl nemėgstame išvykusiųjų iš Lietuvos?“, <http://www.lrytas.lt/?id=11772269721175348050&view=4>

11 Stephan Günzel, „Raum – Topographie – Topologie“, in: *Topologie: Zur Raumbeschreibung in den Kultur- und Medienwissenschaften*, herausgegeben von Stephan Günzel, Bielefeld: Transcript Verlag, 2007, p. 13–29; Stephan Günzel, „Spatial Turn – Topographical Turn – Topological Turn: Über die Unterschiede zwischen Raumparadigmen“, in: *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, herausgegeben von Jörg Döhring, Tristan Thielmann, Bielefeld: Transcript Verlag, 2008, p. 219–237.

12 Pvz.: Jörg Döhring, Tristan Thielmann, „Einleitung: Was lesen wir im Raume? Der Spatial Turn und das geheime Wissen der Geographen“, in: *Spatial Turn: Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, p. 15–17.

turn'. Kartografija, topografija ir erdvės konceptai kultūros moksluose¹³. Jame ryškinama strateginė takoskyra tarp, Weigel manymu, politizuotų angloamerikietišκών kultūros studijų (*cultural studies*) ir istoriosofizuotų vokišκών kultūros mokslų (*Kulturwissenschaften*) ir sykiu brėžiami literatūros topografijos mokslo kontūrai. Remiantis J. Hillio Millerio nuostatomis, daroma prielaida, kad literatūros topografija yra tie būdai, kuriais reikšmė projektuojama į erdvę, į krašto vaizdį, ir pakankamai kritiškai žvelgiama į tas literatūrinės, poetinės erdvės teorijas, kuriose erdvė funkcionuoja tik kaip „sutankinto laiko sandėlis“ (Michailo Bachtino, Walterio Benjamino, Gastono Bachelard'o). Apskritai kiek skeptiškai žvelgiama į dvi įvairių erdvės poetikos koncepcijų, įvairių kultūrologinių erdvės studijų tendencijas: (1) į permanentinį ir labai dažnai suabsoliutintą kultūrinės, literatūrinės topografijos *teoretizavimą*, (2) į laisvą kultūrinės, literatūrinės topografijos *metaforizavimą*; kitaip tariant, pasisakoma už tam tikrus deteoretizavimo („išvertimo iš teorijos“) ir demetaforizavimo judesius.

Pirmuoju atveju, t.y. pristabdant suabsoliutintas topografijos teoretizavimo tendencijas, akcentuojama žemėlapių ir topografijos reikšmė konkrečioms rašytojams, konkrečioms kūrinėms, kai vietos ir landšaftai išskyla kaip literatūros *prielaida*. Skirtingai nei kultūros studijose, vietos suvokiamos ne kaip naratyvinės figūros ar topai, bet kaip konkrečios – galimos geografiškai bent minimaliai identifikuoti, įtraukti į realią geografinę koordinacijų sistemą¹⁴. Žodžiu, pirmumo teisė suteikiama empiriškiesiems, į literatūros konkretiką – geografinę, urbanistinę jos faktūrą – orientuotiems tyrimams, o kaip tokių tyrimų pavyzdys pateikiamas Franco Moretti veikalas *Europos romano atlasas: 1800–1900 (Atlante del romanzo europeo 1880–1900, 1997)*. Šiame veikale, pavyzdžiui, braižomi Charleso Dickenso *Oliverio Twisto nuotykių* Londono, Honoré de Balzaco, Émile'o Zola romanų Paryžiaus planai, Arthuro Conan Doyle'io kūrinuose aprašomų kriminalinių įvykių ir juos narpliojančio seklio Šerloko Holms'o trajektorijų Londone planai ir pan.¹⁵ Knygos pradžioje Moretti sakosi geografijos ir literatūros santykių analizę grindžiantis itin paprasta mintimi, kad „geografija nėra pasyvus konteineris, nėra dėžė, kurioje kultūrinė istorija ‚nutinka‘, bet aktyvi jėga,

13 Sigrid Weigel, „Zum 'topographical turn': Kartographie, Topographie und Raurnkonzepte in den Kulturwissenschaften“, in: *KulturPoetik*, t. 2/2, 2002, p. 151–165.

14 *Ibid.*, p. 158.

15 Franco Moretti, *Atlas of the European Novel 1800–1900*, London & New York: Verso, 1998, p. 85, 88–89, 91, 135.

pasklindanti literatūriniame lauke ir jį nuodugnai suformuojanti“¹⁶. Jis įsitikinęs, kad be tam tikros erdvės rūšies tam tikra literatūrinio pasakojimo, literatūrinės istorijos rūšis yra tiesiog neįmanoma. Be to, jis atskiria dviejų tipų studijas: apie *erdvę literatūroje* ir apie *literatūrą erdvėje* (pavyzdžiui, apie bibliotekų, leidyklų tinklą ir romanus jose, apie romanų vertimų geografiją ir pan.), tačiau teigia, kad jos, nors ir tiria kokybiškai skirtingus reiškinius, bet dažnai „dengia“ viena kitą.

Apibendrinamas Moretti ieškojimus, žymus literatūros teoretikas Terry Eagletonas užsimena apie naują besiantinančią literatūros teorijos pakraipą, geografinę kritiką, sako, jog Moretti išgrindė kelią literatūros geografijai¹⁷. Pasiremmdama metodologinėmis Moretti nuostatomis, tyrimus literatūros geografijos srityje aktyviai tęsia literatūrologė Barbara Piatti. Ji yra inicijavusi Ciuricho Kartografijos institute vykdomą interdisciplininį projektą „Literatūrinis Europos atlasas. Veiksmo vietos – veiksmo erdvės – erdvės fantazijos“ (2006–2009), kuriam vadovauja sykiu su šio instituto direktoriumi kartografijos profesoriumi Lorenzu Hurni. Projekto aprašyme teigiama, kad tyrimas telkiasi ties trimis visiškai skirtingais literatūrinės erdvės tipais: kalnų, konkrečiai Alpių, peizažo (pasirinkti Keturių kantonų ežeras ir Gothardo sritis), pakrantės, kranto linijos kraštovaizdžio (pasirinkta Šiaurės Fryzija) ir miesto topografijos (pasirinkta Praha). Planuojamas galutinis projekto rezultatas – interaktyvus literatūrinis atlasas kaip erdviškai (ir chronologiškai) organizuota Europos literatūros paveldo istorija, permanentiškai kuriama nuolat pildant literatūrinę duomenų bazę ir automatiškai jungiant ją su aktyvuotais kompiuteriniais kartografinės vizualizacijos tinklais¹⁸. Bus įdomu stebėti, ar, tarkim, Keturių kantonų ežero ir Gothardo srities atveju greta Johanno Wolfgango Goethe’s, Friedricho Hölderlino, Friedricho Schillerio, Williamo Wordswortho, Alphonse’o Daudet, Levo Tolstojaus, Fiodoro Dostojevskio, Ivano Bunino, Marko Twaino, Walterio Scotto, Mary Shelley, Gustave’o Flaubert’o, Gottfriedo Kellerio, Hermanno Hesse’s, Maxo Frischo, Eliaso Canetti ir kitų pasaulinių įžymybių, kurių diskursai, įvairiomis konfigūracijomis susiliečiantys su šiomis geografinėmis erdvėmis, jau yra projekto vykdytojų aktyvuojami, atsirast vietos, pavyzdžiui, ir Maironio eilėraščiui „Vakaras (Ant ežero Keturių Kantonų)“? Jei ne, ar vėliau mūsų iniciatyva kokiais nors būdais bus galima šį eilėrašį integruoti į minimą in-

16 *Ibid.*, p. 3.

17 Žr.: http://www.versobooks.com/books/klm/m-titles/moretti_atlas_novel.shtml

18 https://www.rdb.ethz.ch/projects/project.php?proj_id=17484&type=search&z_detail=1&z_popular=1&z_keywords=1

teraktyvų literatūrinį Europos atlasą? Ir kokie galėtų būti potencialūs šios integracijos dividendai: vien lietuvių literatūros, kultūros sklaida ir propaganda ar sykiu ir nauji prasminiai komparatyvistiniai maironistikos horizontai?

Taikomąja literatūros geografijos atšaka iš dalies laikytinas literatūrinis turizmas, orientuotas į du koncentrus: diskursų topografijos ir rašytojų biografinės topografijos. Pažymėtina, kad įvairios kultūrologinės, antropologinės, literatūrologinės literatūrinio turizmo konceptualizacijos tiesiogiai nėra susijusios su turistine praktika, tačiau teikia jai nemažai fundamentalios medžiagos. Pavyzdžiui, metodologiškai tikslingai kelia klausimus, kaip kokia nors konkreti vieta darė įtaką rašymui ir sykiu – kaip rašymas lyg iš naujo sukūrė tą vietą, padeda konceptualizuoti literatūrinių vietų suvokimą ir to suvokimo kintamumo, nuolatinės dinamikos neišvengiamybę, padeda kurti sisteminius diachroninius literatūrinius žemėlapius¹⁹. Geras pastarųjų žemėlapių pavyzdys yra rašytojo, eseisto Randy Coheno sykiu su grafiku Nigeliu Holmesu 2005 m. sukurtas literatūrinis Manheteno žemėlapis²⁰.

Antruojų atveju, t.y. linkdama bent šiek tiek pristabdyti labai stiprias topografinių figūrų metaforizavimo tendencijas, Weigel vėl prisimena Moretti, kuris žemėlapius traktavo „*ne kaip metaforas* [išskirta cituojant – VB], bet kaip analitinius instrumentus“²¹.

Topografijos, jos realiųjų ar jos semantiniam laukui priklausančių abstrakčių kategorijų *metaforizavimas* daugelyje mokslo darbų pirmiausia ir labiausiai yra susijęs su *antropologizacijos* ir *topologizacijos* paradigmomis. Tai itin gerai iliustruoja Louiso van Delfto literatūros antropologijos studijos, kuriose jis skiria specialų dėmesį antropologijos ir topografijos santykiams. Kalbėdamas apie senąsias kultūras, jis tikina, jog tuo metu diskursai apie žmogų turėję būti paženklinti ne tik ir ne tiek esensialistiškai bei nominalistiškai, kiek – topografiškai, nes bijota tuštumos, siekta, anot jo, tiksliai topografiškai įsivaizduoti pasaulį ir

19 Žr.: Samanthos Matthews straipsnį “Relic-hunting, graffiti, and other acts of homage: the literary pilgrim’s busy hands” ir kitų konferencijos „Literatūrinis turizmas ir devyniolikto amžiaus kultūra“ dalyvių straipsnius (<http://ies.sas.ac.uk/events/conferences/2007/literarytourism/index.htm>). Šią konferenciją organizavo populiarios knygos *Literatūros turistai: Skaitytojai ir vietos romantizmo bei Viktorijos epochos Britanijoje (The Literary Tourist: Readers and Places in Romantic & Victorian Britain, 2006)* autorė Nicola J. Watson.

20 http://www.nytimes.com/packages/html/books/20050605_BOOKMAP_GRAPHIC/

21 Sigrid Weigel, *op. cit.*, p. 158. Kita vertus, yra pristatomi ir Franco Farinelli tyrimai, atveriantys perspektyvą išlikti *šiapus* priešpriešos, kuri susidaro tarp „*metaforinės* [išskirta cituojant – VB] kartografijos ir ‚tikrosios‘ geografijos“ (*ibid.*, p. 165).

gyvenimo kelią, siekta aiškaus aplinkos struktūravimo ir aiškios vietų apibrėžties, kurios aukščiausia išraiška jis laiko Dante's *Dieviškąją komediją*²². Tokios nuostatos yra labai simptomiškos. Viena vertus, šiuo atveju – kaip ir daugelyje panašaus pobūdžio darbų – nedaroma skirtis tarp literatūros *topologijos* ir literatūros *topografijos*, nes, pavyzdžiui, Pragaro, Skaistyklos ir Rojaus vaizdiniai, nors Dante's kūrinyje ir labai preciziški, topografinėmis figūromis gali būti laikomi tik perkeltine, metaforine prasme, mat jie iš principo yra religiniai, kultūriniai, literatūriniai ir t.t. toposai, t.y. bendrosios kultūrinės, bet ne geografinės, ne topografinės vietos. Kita vertus, van Delftas topografinį žodyną ir jo braižomas sistemingos visumos koordinatas metaforinio analogizavimo principu pasitelkia antropologiniams procesams analizuoti, pavyzdžiui, aptardamas „*moralinę kartografiją*“, „*dvasios geografiją*“, išvesdamas paraleles tarp *terrae incognitae* tyrinėjimų bei užkariavimų didžiųjų geografinių atradimų laikais ir XVI–XVIII a. prancūzų moralistų atliekamų žmogaus psichologijos „gelmių“ ir „bedugnių“ tyrinėjimų ir užkariavimų²³. Analogizuojant papildomai, bet labai intensyviai remiamasi nuostata, kad visos žmogaus mintys, visi vaizdiniai ir įsivaizdavimai yra erdviškos prigimties. Taip pat pasitelkiama žymaus anglų geografo Wrefordo Watsono mintis, jog pasaulio geografija galiausiai yra žmogiškosios dvasios geografija (beje, Farinelli aktualizuoja panašias Imanuelio Kanto pozicijas, teigdamas, kad „Kantas nuo empirinės geografijos pajudėjo proto geografijos link, arba, kaip jis pats sakė, link ‚tamsios mūsų proto erdvės‘ geografijos“²⁴).

O kaip palyginimui labai pravartų, tiesiog klasikinį su literatūros topografija kone visiškai nesusikertančios, nes kone ištiesai *metaforizuotos* literatūros *topologijos*, filosofinės literatūros topologijos pavyzdį pateikčiau Merabo Mamardašvilio *Paskaitas apie Proustą (psichologinė kelio topologija)* (*Лекции о*

22 Louis van Delft, *Literatur und Anthropologie: Menschliche Natur und Charakterlehre*, Münster: Lit Verlag, 2005, p. 38–39. Šios mintys dėstomos poskyryje, pavadintame „Anthropologie und Topographie“.

23 *Ibid.*, p. 54–67 ir kitur.

24 Cit. pagal: Sigrid Weigel, *op. cit.*, p. 164. Čia tiktų paminėti, kad Kantas buvo „vienas iš tų, kurie pirmieji pradėjo dėstyti geografiją kaip savarankišką universitetinę discipliną“ ir kad „šiuo kursu Kantas nepaprastai didžiavosi“, nors yra jame pridaręs nemažai kliaudų, pavyzdžiui: „Naujosios Zelandijos pakrančių gyventojų akys yra pusiau užmerktos ir jie negali žiūrėti į tolį, nebent smarkiai užverčia galvą. Taip daryti jie yra įpratę dėl daugybės uodų, kurie jiems nuolat skrenda į akis“ (cit. pagal: Lina Vidauskytė, „Moderni ir postmoderni tikrovės sampratos: Kanto ir Borgeso požiūriai į Emanuelį Swedenborgą“, in: *Problemos*, 2007, Nr. 72, p. 218).

Прусте (психологическая топология пути)), skaitytas 1984–1985 m. Jau pirmos paskaitos pradžioje jis vėlgi prisimena Dante's *Dieviškąją komediją* kaip vieną pirmųjų „didžiųjų vidinės sielos kelionės aprašų“²⁵, koku jis laiko ir Marcelio Prousto romaną *Prarasto laiko beieškant*, ir *kelionę, kelią* išsyk pradeda modeliuoti kaip gyvenimo *kelią*, kaip sielos *kelią*, kurį keliauja, tiksliau, „keliauja“; t.y. išgyvena, išjaučia ir pan. Prousto herojai. Vadindamas analizuojamą romaną „kelio romanu arba išsilaisvinimo romanu“, Mamardašvilis sako, kad šiuo atveju „žodis ‚Kelias‘ turi ne tik kasdieniško gyvenimo kelio reikšmę“; bet ir „išganymo kelio“, „atpirkimo kelio“ reikšmes, pasak jo, asociatyviai, metaforiškai nurodančias „taip nueitą gyvenimo Kelią“, kai „atrاندi save ir realizuojiesi“²⁶. Tuo būdu jis imasi tarsi pirminės (nors iš tikrųjų antrinės) topologinės metaforizacijos: tarsi pirminės, nes *topologinės figūros* „gyvenimo kelias“ jau nebelaiko metafora (nors iš tikrųjų ji yra metafora, kilusi iš nemetaforizuotos, pirminės *topografinės figūros* „kelias“).

Pažymėsiu, kad Stephanas Günzelis lyginamosiose erdvės, topografijos ir topologijos studijose, greta kitų (matematinės topologijos, struktūralistinės topologijos), kaip atskirą sritį išskiria fenomenologinę topologiją, susiformavusią XX a. pradžioje, kurios vienas svarbiausių pradinių konceptų, anot jo, buvęs kaip tik „hodologinė erdvė“; kitaip tariant, „kelio erdvė“ (gr. *hodos* – kelias)²⁷. Mamardašvilio analizė išlieka būtent šios paradigmos rėmuose, tik praturtina ją įžvalgiais literatūros svarstymais ir tokiu būdu sukuria tai, ką norėtusi pavadinti grynąja fenomenologine literatūros topologija. Pažymėtina, kad joje kartais labiau linkstama net ne topografizuoti, bet erdviškai geometrizuoti literatūrinį mąstymą – žinoma, geometrizuoti vėlgi perkeltine prasme. Čia turiu omenyje kad ir tą *Paskaitų apie Proustą* vietą, kurioje Mamardašvilis pasitelkia metaforinę *sferos* analogiją, kalbėdamas apie sferos vidaus, paviršiaus ir išorės santykį kaip apie subjektyvumo ir objektyvumo santykį. Pagal šią analogiją žmonės yra būtybės, labiausiai gyvenančios ant sferos paviršiaus. Vienas sferos paviršiaus taškas, t.y. viena žmogaus sąmonės būseną, kurioje jis kažką iš dalies pažino, su kitu sferos paviršiaus tašku – su kita sąmonės būseną, kurioje jis kažką vėlgi iš

25 Мераб Мамардашвили, *Лекции о Прусте (психологическая топология пути)*. М. Пруст «В поисках утраченного времени», http://yanko.lib.ru/books/philosoph/mamardashvili-topology.htm#_Toc76566142

26 *Ibid.*

27 Stephan Günzel, „Raum – Topographie – Topologie“, p. 23.

dalies, tik kitais aspektais, pažino, *tiese* gali susisiekti tik leisdamiesi keliu pro sferos vidų, o ne sferos paviršiumi. Šitas *kelias*, anot filosofo, sulydo sąmonės būsenas su vidiniais, giluminiais išgyvenimais ir taip atsiranda „gyva būseną kaip kelio rezultatas. Būseną [...] tam tikro kūno, užimančio tą erdvę“²⁸. Ir nors visa tai siūloma mąstyti „blokuojant arba prilaikant tradicines skirtis tarp materijos ir sąmonės, sielos ir kūno, to, kas erdviška, ir to, kas neerdviška, išoriškumo ir vidujybės ir t.t.“²⁹, neišvengiama ne tik topologinio, bet ir akcentuoto antropologinio metaforizavimo.

Išsiskiria dar vienas savitas topografijos metaforizavimo būdas, į kurį Weigel minėtame programiniame straipsnyje neatkreipia dėmesio. Turiu galvoje tekstopologijos, tipografijos, poligrafijos, knygotyros, iš dalies ir literatūrologijos tyrimų paribiuose besiformuojančius teksto topografijos, sykiu ir literatūros teksto topografijos tyrimus. Franzas M. Eyblas jiems įvardyti pasitelkia sudurtinį terminą tipotopografija (*Typotopographie*³⁰), jungdamas tipografijos ir topografijos sritis. Šių tyrimų pagrindinis principas byloja, kad tolydi *fizinė* knygos ar žurnalo teksto erdvė ar net *fizinė* bibliotekos erdvė turi būti „skaitomos“, t.y. klasifikuojamos ir analizuojamos kaip simboliniai topografiniai žemėlapiai, kaip spausdintų ženklų vietų ir jų reprezentavimų sistemos. Suprantama, kad tokio ir panašaus tipo tyrimuose tiesiog programiškai aktualizuojamas Jorge's Luiso Borgeso kūrinys „Babelio biblioteka“, kuriame nėra skirtumo tarp erdvės, Visatos ir Bibliotekos, jos knygų, puslapių, eilučių, raidžių, šriftų, tekstų, kuriame erdvė ir Biblioteka sudaro vienovę, kuriame teksto (tipo)topografija permanentiškai pereina į pasaulio topografiją, visiškai su ja sutapdama, ir priešingai³¹. Beje, Borgeso kūrinys

28 Мераб Мамардашвили, *op. cit.*

29 *Ibid.*

30 Franz M. Eybl, „Typotopographie: Stelle und Stellvertretung in Buch, Bibliothek und Gelehrtenrepublik“, in: *Topographien der Literatur: Deutsche Literatur im transnationalen Kontext*, p. 224.

31 Borgeso „Babelio bibliotekos“ aktualizacijos pavyzdį žr.: Monika Schmitz-Emans, „Topographien der Weltliteratur: ‘Museum’, ‘Atlas’, ‘Luftfracht’ und ‘Imaginäre Bibliothek’“, in: *Topographien der Literatur: Deutsche Literatur im transnationalen Kontext*, p. 373, 386–387 ir kt. Kaip aiški Borgeso Babelio bibliotekos „ipėdinė“, „pasekėja“ Schmitz-Emans yra pateikiama ir topografiniu rakursu analizuojama Heiko Idenseno ir Wolfgango Krohno sukurta internetinė „Išvaizduojama biblioteka“ (<http://netlern.net/hyperdis/pool/>) – virtuali literatūrinio teksto, tiksliau, hiperteksto „erdvė“, pasižyminti netolydumu, todėl įgyjanti kokybiškai naujas tekstines-topografines charakteristikas, kurios yra apibūdinamos kaip rizomatiškos (*ibid.*, p. 386–391).

metodologiškai parankus ir priešingai analizei: ne teksto kaip metaforinio topografijos lauko, bet topografijos realiųjų kaip teksto, tarkime, miesto kaip teksto, kraštovaizdžio kaip teksto, ir panašiai analizei.

Įvairūs literatūros topografijos modeliai, arba (poli)metodologinis apsisprendimas

Turbūt pačią sistemingiausią, nors gerokai vienplanę literatūros topografijos tyrimų strategiją yra sukūręs vokiečių literatūrologas Dieteris Lampingas 2001 m. išleistoje monografijoje *Apie sienas: Literatūrinė topografija (Über Grenzen: Eine literarische Topographie)*³². Jis susitelkia ties vadinamąja „sienos literatūra“ (*Literatur der Grenze* arba *Grenz-Literatur*), išskirdamas ją kaip atskirą fenomeną ir atskirdamas nuo regioninės pasienio literatūros, kuri dažnai, bet ne visada yra literatūra apie sieną. Sienos literatūra, anot jo, pirmiausia yra politinė literatūra, bet ne tik politinė, nes valstybinės sienos implikuoja ir socialinius, kultūrinius bei kalbinius skirtumus. Pabrėžiant, kad siena pirmiausia yra *skirtumo* vieta, susitikimo su Kitu vieta, nepamirštama pridurti, kad jos charakteris ambivalentiškas, nes ji, būdama sykiu ir pabaiga, ir pradžia, yra ne tik skirtumo, tačiau ir susisiekimo, suartėjimo, integracijos, maišymosi vieta.

Sienos patyrimai, išgyvenimai, kurie literatūroje paprastai yra dramatiški, neretai net traumuojantys, Lampingo nuomone, adekvačiausiai galimi aprašyti antropologiniais „ribos“³³ peržengimo“ ir „ribinės situacijos“ aspektais. Tokios nuostatos laikymasis neišvengiamai tam tikra dalimi vėlgi metaforizuoja Lampingo literatūrinės topografijos sistemą. Ribos peržengimas yra vertinamas kaip „savo susivaržymo įveikimas, naujų gyvenimo galimybių išbandymas arba laisvės laimėjimas“³⁴, o kaip pagrindinės, dar Ernsto Blocho išskirtos, ribos peržengimo figūros nurodomi Don Žuanas ir Faustas – atitinkamai negatyvusis ir pozityvusis ribų peržengimo pavyzdžiai. Ribinė situacija (a) siejama su Karlo

32 Dieter Lamping, *Über Grenzen: Eine literarische Topographie*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001.

33 Vokiškai: *Grenzüberschreitung* ir *Grenzsituation*. Vokiečių kalbos žodis *Grenze* yra dvireikšmis: reiškia ir sieną, ir ribą. Šiuo atveju ir tiksliau, ir tiksliau rinktis ne žodį „siena“, bet žodį „riba“ („ribinė“), žinoma, dvireikšmiškumo nė minutei neišleidžiant iš akių.

34 Dieter Lamping, *op. cit.*, p. 14.

Jasperso išskirtosiomis mirties, kovos, kančios, kaltės ir t.t. būsenomis (teigiant, jog ribos peržengimo atveju žmogus patiria savo laisvę, o ribinės situacijos atveju – savo apribojimus); (b) siejama su oksimoroniška Georgo Simmelio mintimi, jog žmogus yra „ribota būtybė, kuri neturi jokių ribų / sienų“:

[š]is fundamentalus konfliktas: tarp poreikio atskirti ir susieti, atriboti ir ribas panaikinti, charakterizuoja žmogaus santykį su riba / siena. Susitikdamas su ja, žmogus patiria save, šiuo požiūriu ribos / sienos dialektika parodo prieštarinę žmogaus prigimtį. Tai sudaro antropologinę ribos / sienos reikšmę.³⁵

Lampingo studijoje siūlomą literatūrinės topografijos tyrimų strategiją iš esmės būtų galima reziumuoti taip: politinė *sienos* samprata glaudžiai susiejama su antropologine *ribos* samprata, o per tokios sąsajos prizmę atliekama (topografinės) tapatybės analizė ir vadinamojoje sienos literatūroje, pačiuose tos literatūros tekstuose, ir apžvelgiant šios literatūros kūrėjų pažiūras, laikysenas bei biografijas. Tiesa, nepamirštama pridurti, kad sienos literatūros topografija „nėra tapati“ politinei topografijai, t.y. kad joje neišvengiama ir nevengiama fiktyvių erdvės konstrukty, to, ką Edwardas W. Saidas yra pavadinęs „įsivaizduojamąja geografija“³⁶, tačiau, mano manymu, didžiojoje knygos dalyje pastariesiems konstruktyms skiriama neproporcingai mažai dėmesio.

Laikydamasis tokių metodologinių nuostatų Lampingas kritiškai analizuoja įvairių rašytojų kūrinius, plėtojančius Vokietijos–Prancūzijos, Vokietijos–Lenkijos, Vokietijos–Austrijos, Vokietijos–Čekijos sienų, buvusios VFR ir VDR sienos bei jos griuvimo tematiką, plėtojančius sienos kritiką, konkrečiau – sienos kritiką kaip nacionalizmo kritiką, iškeliančius vizionierišką pasaulio be sienų vaizdinį kaip idealų literatūrinį toposą, plėtojančius topografinę sienos situaciją ir kaip natūralią, net įkvepiančią būseną (rašytojo René Schickele’s atvejis), ir kaip mūšio lauko būseną (rašytojo Arnolto Bronneno atvejis), ir kaip traumuojančią psichologinę būseną (filosofo, rašytojo Ludwigo Marcuse’s atvejis), ir t.t.

Mano minėtą Lampingo literatūros topografijos tyrimų strategijos vienplaniškumą – nors kiti galbūt sakytų: sistemiškumą, nuoseklumą – labiausiai nule-

35 *Ibid.*, p. 15.

36 *Ibid.*, p. 17–18. Taip pat žr.: Edward W. Said, *Orientalizmas*, iš anglų k. vertė Violeta Davoliūtė ir Kazimieras Seibutis, Vilnius: Apostrofa, 2006, p. 79–105 (skyrius „Įsivaizduojamoji geografija ir jos reprezentacijos: Oriento orientalizavimas“).

mia du faktoriai. Pirmiausia tai, kad pati topografija jos kartografinė, geografinė, urbanistinė, landšaftinė ir panašiomis prasmėmis stumtelima į antrąjį planą, aktyvuojant ją daugiausia tik kaip politinių ir antropologinių bei su jomis susijusių kultūrinių-lingvistinių realiųjų foną, o ne kaip savarankišką figūrą. Antra, tyrimo objektu laikoma tik sienos literatūra, tokiu būdu aiškiai parodant, jog literatūros topografijos dėmesio nusipelno tikrai labai svarbus, bet tik vienas topografinis matmuo – siena, riba.

Antrąjį faktorių reikėtų kiek pakomentuoti, praplečiant jo teorinę recepciją. Sienos, ribos ir pan. figūra, kuri žymi realią ar simbolinę vienos erdvės pabaigą ir kitos erdvės pradžią, literatūros kūrinuose turbūt yra viena dažniausių, viena poetiškai bei semantiškai sodriausių erdviųjų arba ir erdviųjų-topografinių figūrų, susijusių su įvairiais lūkesčiais, baimėmis, virsmomis, transformacijomis, perkodavimais. Ribos, jos traukos ar baimės, jos įveikimo ar neįveikimo būsenos tiesiog imanentiškai glūdi giluminiame mitiniame literatūros, kaip ir apskritai kultūros ar net žmogiškosios (pa)sąmonės, matmenyje. Ribos situaciją bendriausiu teoriniu lygmeniu taikliai yra konceptualizavęs Lotmanas semiosferos studijose. Pasak jo, visais atvejais, *nesvarbu, ar semiosfera yra teritorinio ar neteritorinio pobūdžio*, riba atlieka informaciją tarp abiejų ribos pusių transformuojančio „buferinio mechanizmo, savotiško vertimo bloko“ vaidmenį, yra „dvikalbis mechanizmas, išverčiantis išorinius pranešimus į vidinę semiosferos kalbą ir atvirkščiai“³⁷. Kaip ypatingą erdvinę figūrą ribą analizuoja ir Albrechtas Koschorke knygoje *Horizonto istorija: Riba ir ribos peržengimas literatūriniuose peizažuose (Die Geschichte des Horizonts: Grenze und Grenzüberschreitung in literarischen Landschaftsbildern, 1990)*. Pasak jo, ribą ir jos peržengimą žymintis horizonto motyvas yra kokybiškai kitoks nei visi kiti kraštovaizdžio poetikos motyvai, pavyzdžiui, sala, jūra, idiliška vietovė, dykvietė ar panašūs. Taip esą dėl to, kad šis motyvas nepriklauso vidinių-empirinių kraštovaizdžio objektų kategorijai, nes jis yra tam tikra gaubianti linija, kuri apskritai ir įsteigia minėtą vidinę kraštovaizdžio empiriką, sumodeliuoja jos tvarką³⁸.

Laikyčiausi nuostatos, kad literatūros topografijos požiūriu vis dėlto neproduktyvu išskirti ir tirti tik vieną, nors ir labai reikšmingą, kartais net mode-

37 Jurijus Lotmanas, „Apie semiosferą“, in: Jurijus Lotmanas, *Kultūros semiotika*: Straipsnių rinktinė, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 8, 7.

38 Albrecht Koschorke, *Die Geschichte des Horizonts: Grenze und Grenzüberschreitung in literarischen Landschaftsbildern*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1990, p. 7.

liuojantį, matmenį, sureikšminant jo politinį-nacionalinį (Lampingas), poetinį-struktūrinį (Koschorke), semantinį (Lotmanas) ar kokį kitą aspektą. Tai pažeistų bent du svarbius principus: (1) literatūrinės topografinės erdvės vidinio integralumo ir (2) jos tolydaus integralumo su realia topografinė erdve. Tokių ir panašių principų laikosi, galima net sakyti, kad juos konstruoja ir teoriškai pagrindžia, rusų geografas, kultūrologas, literatūrologas Dmitrijus Zamiatinas geopoetikoje (*геопоэтика*), bent jau teorinėje pastarosios dalyje, ir jau nesyk minėta vokiečių tyrinėtoja Weigel topografinėje poetologijoje (*topographische Poetologie*). Šiame straipsnyje ryškinama literatūros topografijos teorinių apmatų bazė daugiausia ir orientuojama į abi šias poetikas. Bet ne tik į jas.

Geopoetikos idėjas Zamiatinas plėtoja metageografijos, kitaip tariant, savi-refleksyvos geografijos kontekste, savirefleksyvumo laidininku ir terpe laikydamas geografinį vaizdą, kurio dinaminis erdviškumas turi būti suvokiamas sykiu apmąstant patį suvokimą. Toks geografinių vaizdų visumos suvokimas, jo manymu, idealiu atveju galėtų sukurti sąlygas mokslinei *geografijos* erdvei identifikuotis su realia *geografine* erdve, t.y. įvykti mokslo ir jo objekto sutapčiai – kiekvieno mokslo siekiamai nepasiekiamybei. O kol kas tarpelis tarp *geografijos* erdvės ir *geografinės* erdvės, anot jo, yra užpildomas įvairiais geografiniais vaizdais, atliekančiais mediatorių vaidmenį³⁹. Daugiausia Zamiatinas čia ir turi galvoje meninius, konkrečiai, literatūrinius vaizdus, išskirdamas tam tikrą hibridinę meninę-geografinę erdvę. Jis teigia, kad ribos tarp meninės ir realios geografinės erdvės „tampa neaiškios ir praktiškai nusitrina“; o pats meninis-geografinis vaizdas „sugeria“ realius toponimus ir bazinę konkrečios geografinės erdvės kartografiją⁴⁰. Taip palaipsniui nuo metageografijos pereinama prie geopoetikos, pastarąją apibrėžiant ir aiškinant taip:

Geopoetika – tai platus interdisciplininis mentalinis laukas, esantis tarp kultūrinės arba vaizdo geografijos ir literatūros, kuri suprantama lokaliai, regionaliai, kitaip tariant, – erdviškai. Literatūros kūrinys, vaizdas gali išaugti iš geografinės erdvės, peizažo, landšafto, miesto, maitintis jais – bet sykiu savo egzistavimu kurti juos. [...] Vietovė, sugriebta kaip vaizdas, – poezijos, prozos, esė būdu – betarpiškai ir (iš visų įmanomų būdų) kokybiškiausiai, ekonomiškiausiai geo-grafizuojama. Ir tada geopoetika iškyla kaip tobuliausias, idealus pačios geografijos vaizdas. Žemės rutulys

39 Дмитрий Замятин, *Метагеография: Пространство образов и образы пространства*, Москва: Аграф, 2004, p. 44.

40 *Ibid.*, p. 55.

„supakuojamas“ geopoetiniiais vaizdiniais kaip kelioninis lagaminas ir tampa kompaktiškas it mažas mėgstamų eilėraščių tomelis. Šalis gali būti pavaizduota geopoetiškai – tankiais bei sodriais vaizdais, sugėrusiais nukritusių lapų ir vėlyvo elektrinio traukinio aurą. Autopoezys yra geopoezys – kūrinio autorius pats formuoja savo geopoetines koordinates, „apauga“ žeme, kartografuoja geopoetinę erdvę (erdves).⁴¹

Literatūros vaizdą, kuris „sugriebia“ vietovę – kokį nors geografinį, topografinį vienetą, – Zamiatinas suvokia ir savo teorijoje pateikia kaip visumiškiausią, sinkretiškiausią ir galbūt adekvačiausią iš galimų tos vietovės aprašų, polidimensiškai atskleidžiantį tiek vietovės, tiek paties aprašančiojo savastį bei jų santykį ir to santykio dinamiką. Didžia dalimi dėl to geopoezys jo tapatinamas su autopoezium.

Nesileisiu čia į išsamesnę kritinę polemiką, kurios Zamiatinas knygoje apie metageografiją nusipelnytų dėl atitolimo nuo savo teorinių postulatų daugeliu atvejų, kai imasi interpretuoti atskirų rusų poetų, rašytojų kūrybą. Pažymėsiu tik tris, mano nuomone, kritikuotinus ar bent jau labai diskutuotinus dalykus, išryškėjančius konkrečiose interpretacijose: (1) neproporcingai didelis dėmesys skiriamas erdvinio vaizdo antropologijai, užgožiant jo geografiją, topografiją; (2) analogizuojant geografinę erdvę su kalbos erdve: pavyzdžiui, kalbant apie geografinės erdvės „sintaksę“ ir poetinės kalbos geografiją tos analogijos suvokiamos ir aiškinamos pernelyg simboliškai (tarkim, aprašant Velimiro Chlebnikovo kalbos geopolitiką, jo išvelgtas „rusų kalbos geomorfologijos“ galimybes⁴²); (3) interpretacijos, nors ir eseistinės, yra ir per daug laisvo, ir per daug fragmentiško pobūdžio. Tiesa, vėlesnėje knygoje, analizuojančioje geografinės erdvės ir kultūros sandūras, geografinių vaizdų modeliavimą ir tipologizavimą⁴³, Zamiatinas kai kuriuos dalykus, kurie čia buvo paminėti kaip diskutuoti, nušviečia sistemingiau, disciplinuočiau, atsisakydamas laisvo simbolinio analogizavimo ir fragmentiško interpretavimo, tačiau ties šia knyga neapsistosi, nes, viena, joje literatūrai skiriamas kur kas mažesnis dėmesys, o antra ir svarbiausia – joje autorius nebepateikia naujų *teorinių* literatūrologinių įžvalgų.

41 *Ibid.*, p. 243–244.

42 *Ibid.*, p. 317–319. Tai iš dalies susiję su jau minėta teksto topografija, tačiau Zamiatinas akcentuoja ne fizinę knygos erdvę, bet fonetinę, intonacinę, ritminę, taip pat darybinę, etimologinę ir panašias kalbos „erdves“.

43 Дмитрий Замятин, *Культура и пространство: Моделирование географических образов*, Москва: Знак, 2006.

Sigridos Weigel literatūros topografijos principai formuojami bei formuluojami sykiu čia pat tuos principus ir taikant – analizuojant Ingeborgos Bachmann kūrybą⁴⁴. Pradžioje pabrėžusi, kad vietos struktūruoja Bachmann poetiką ir topografinę Bachmann rašymo manierą⁴⁵, Weigel literatūros topografiją, arba, kaip ji pati šiuo atveju ją vadina, *topografinę poetologiją* pateikia ir ja naudojasi kaip pakankamai laisvu ir atviru, bet jokių būdu ne amorfišku literatūros analizės būdu. Pastarojo esminės nuostatos: organiškas autoriaus asmeninės (biografinės) topografijos ir kūrinių topografijos derinimas; lygiavertė realių topografinių figūrų ir įsivaizduojamųjų (mitinių, utopinių) topografinių figūrų analizė kūriniuose; realių figūrų transformacijų, modifikacijų, jų virsmo įsivaizduojamosiomis analizė (pavyzdžiui, Bachmann prozoje Berlyno erdvės, jo topografijos ir architektūros matymo, perteikimo kaip ligoto kūno⁴⁶); tradicinių abstrakčių topologinių figūrų ir konkrečių topografinių figūrų derinimo analizė (pavyzdžiui, ilgaamžio Arkadijos toposo suliejimas su konkrečia topografinė Italijos erdve Bachmann poezijoje⁴⁷).

Taigi literatūros topografija Weigel knygoje atveriamą ir minėtą Franco Moretti literatūros geografijai, ir Saido „įsivaizduojamąją geografiją“, kurią ji be didesnių aiškinimų transformuoja į „įsivaizduojamąją topografiją“ (*imaginäre Topographie*), ir erdvės bei kūno fenomenologijai (minėtas Berlyno erdvės-kūno pavyzdys), iš dalies – ir literatūros topologijai. Laikyčiausi nuostatos, kad su literatūros topografija tam tikra dalimi neišvengiamai dar integruotinos ir kraštovaizdžio poetika (kraštovaizdžio mito/lingvopoetika), ir „zamiatiniškai“ suvokiama geopoetika, ir literatūros geopolitika, ir topografinė literatūros recepcija, ir vadinamasis literatūrinis-kultūrinis *mapping* („žemėlapis braižymas“).

Tačiau šitoks (poli)metodologinis atvirumas bei lankstumas galimas tik griežtai laikantis pagrindinės nuostatos, kad svarbiausia literatūros topografijos tyrimų ašis yra konkretaus teksto (konkrečių tekstų), konkrečios vietos

44 Sigrid Weigel, *Ingeborg Bachmann: Hinterlassenschaften unter Wahrung des Briefgeheimnisses*, Wien: Paul Zsolnay Verlag, 1999, p. 352–409 (skyrius „Topographische Poetologie“; beje, daugelis pagrindinių šio skyriaus minčių apie Bachmann prozą parafrastiškai atspindėta Sonatos Nevulienės straipsnyje „Ingeborgos Bachmann prozos topografija“, in: *Literatūra*, 2003, Nr. 45 (4), p. 67–73).

45 Sigrid Weigel, *Ingeborg Bachmann: Hinterlassenschaften unter Wahrung des Briefgeheimnisses*, p. 352.

46 *Ibid.*, p. 375 ir kt.

47 *Ibid.*, p. 354.

(konkrečių vietų) ir su jais susijusio subjekto (susijusių subjektų) *santykis*. (Poli)metodologinis atvirumas neabejotinai yra produktyviausias kelias atskleisti ir išanalizuoti nepaprastai plataus spektro šio *santykio* įvairovę, jo niansus, jo supratimo bei interpretavimo galimybes. Ir šiame straipsnyje pateikiamuose, sisteminiuose, diskutuojamuose įvairių autorių tyrimuose, ir jų pagrindu besiformuojančiose (poli)metodologinėse nuostatose topografinės tapatybės bei vaizduotės studijoms lietuvių literatūroje minimasis *santykis* nėra (ir nelabai gali būti) analizuojamas autonomiškai, atsietai, kaip kažkoks „grynasis fenomenas“. Dažniausiai jis iškristalizuojamas iš teksto, t.y. vienokiu ar kitokiu būdu, metodu „išskaitomas“, ištiriamas, racionalizuojamas jame, rečiau – iš vietos ar subjekto.

Pabaigai (ir ...naujai pradžiai?)

Pabaigoje trumpai prisiliečiant prie lituanistinių realių, būtų galima pradėti kelti tam tikras hipotezes ar net daryti tam tikras gana tvirtas prielaidas, kurias vėliau, kitose publikacijose, remiantis šiame straipsnyje fiksuotais literatūros topografijos analizės būdais, būtų galima pagrįsti, įrodyti, plėtoti arba kritikuoti, paneigti, atmesti. Apsiribosiu viena pradine prielaida. Pavyzdžiui, kad nuo pat XIX a. lietuvių raštijos sistemingai atspindėta, konstruota ir skleista tautinės, tautinės-etinės, tautinės-religinės ir panašios tapatybės idėja nemaža dalimi rėmėsi būtent *topografinės tapatybės* ir *topografinės vaizduotės* konstruktais, kad šie konstruktai traktuotini kaip topografiškai konkretizuota nacionalinė literatūros geopolitika. Daugelis literatūros istorikų yra pastebėję ir komentavę, kad į savo kūrybą Lietuvos (ir ne tik Lietuvos) geografiją bei topografiją kiekvienas savitai integruoja Antanas Baranauskas *Kelionėje Petaburkan*, *Anykščių šilelyje* ir kituose kūriniuose, Motiejus Valančius *Palangos Juzėje*, *Vaikų knygelėje* ir kituose kūriniuose, Maironis savo poezijoje bei poemose ir t.t. Literatūros topografijos prieiga ir leistų šią integraciją analizuoti naujai, pirmiausia, tarkim, kaip pakankamai aktyvų išvardytų rašytojų užsiėmimą geopolitika, žinoma, – literatūros priemonėmis. Juk, pavyzdžiui, *Palangos Juzėje* ar *Vaikų knygelėje* tikslūs topografiniai veiksmo lokalizavimai reiškia ne tik autentikos siekį didaktiniais tikslais, bet ir simbolinį ideologinį minėtų vietų lituanizavimą, savos mentalinės, o per ją – savos tautinės, religinės, geopolitinės teritorijos pasižymėjimą,

lituanistinių-verbalinių jos „padengimą“, postpoloniškąjį ir antirusiškąjį lituanistinių-rašytinių jos „užkariavimą“. „Užkariavimą“, nusitęsiantį per vaičiūniškąjį refreną „mes be Vilniaus nenurimsim“ ir panašius topografiškos literatūros geopolitikos precedentus.

Formuluodamas gana konkrečius tokio tipo teiginius ir juos pagal analogiją galėdamas paremti vėlgi konkrečiais, tik daugiausia germanistiniais Niello Werberio literatūros geopolitikos tyrimais⁴⁸, tariausi provokuojas – jau ne konkrečiai, o apibendrintai – pamėginti konceptualizuoti visoje lietuvių literatūroje itin svarbų *vietos* ir *kūrinio* ryšį, išskiriant, aprašant ir sisteminant bent pačius ryškiausius jo modelius, variantus, lygmenis. Įvairiomis metodologijomis atliekamų reikšmingų, bet epizodinių šio ryšio analizių, pasirodžiusių pastaraisiais metais ir nusipelnančių atskiro dėmesio, yra tikrai nemažai⁴⁹. Vis dėlto lietuvių literatūrologijoje, ypač literatūros istorijoje, matyčiau iki pat šiol vis dar tebedominuojančią romantinę-kraštotylinę „kūrinio – vietos – subjekto“ santykių traktavimo paradigmą⁵⁰. Paradigmą, kuri dažnai sutampa su tokio pobūdžio kultūrine geografija, kokią plėtojo ir puoselėjo Česlovas Kudaba⁵¹, o kultūrinėje praktikoje dažnai įgauna ganėtinai vienpusiško muziejinio-kraštotylinio literatūrinio turizmo formas.

Literatūros topografija, adekvačiai aktyvuojanti reikiamas metodologines potencialias, matyt, galėtų prisidėti bent kiek revizuojant tradicinę minimų santykių paradigmą ir atveriant kelią naujoms.

48 Niels Werber, *Die Geopolitik der Literatur: Eine Vermessung der medialen Weltraumordnung*, München: Carl Hanser Verlag, 2007; Idem, „Geopolitiken der Literatur. Raumnahmen und Mobilisierung in Gustav Freytags ‘Soll und Haben’“, in: *Topographien der Literatur: Deutsche Literatur im transnationalen Kontext*, p. 456–478.

49 Turiu galvoje tikrai puikius tyrimus: Skirmanto Valento apie Antano Baranausko, Sigitos Gedos, Vlodo Braziūno kūrybos (lingvo)topografiją, Viktorijos Daujotytės apie Justino Marcinkevičiaus, Vytauto Mačernio ir kitų rašytojų, poetų kūrybos kraštovaizdžius, Giedrės Šmitienės apie Alfonso Nykos-Niliūno kūrybos ir Utenos santykį, Brigitos Speičytės apie topografinį Maironio „palimpsestą“, Imeldos Vedrickaitės apie Antano Vaičiulaičio, Antano Vienuolio kelionių aprašymus ir kt.

50 Vienas iš autentiškiausiai šią paradigmą reprezentuojančių pastarojo meto darbų, mano manymu, yra išsamus Rimanto Skeivio straipsnis „Kaip šviesūs laivai... (Tėviškė Petro Cvirkos kūryboje)“, in: *Veljuona*, Vilnius: Versmė, 2001, p. 775–795.

51 Minėtini daugeliu požiūriu pavyzdiniai jo kultūrinės-kraštotylinės geografijos darbai: Česlovas Kudaba, *Kalvotoji Žemaitija*, Vilnius: Mintis, 1972; Idem, *Kalvotoji Aukštaitija*, Vilnius: Mintis, 1988; Idem, *Septyni keliai iš Varnių*, Kaunas: Spindulys, 1993.

Literature Topography: (Poly)methodological Trajectories

(Theoretical Outline for Studies of Topographical Identity and Topographical Imagination in Lithuanian Literature)

Summary

Topographical identity and imagination are essential points in Lithuanian literature and its reception, therefore it is important to analyze the relation of Lithuanian literature and Lithuanian topography. The aim of this article is the first stage of the analysis: actualization of already existing researches of similar intention and similar methodology, and discussion revealing all the possible methodological-theoretical possibilities. This article examines the concepts of literature topography by Sigrid Weigel, Stephan Günzel, Dieter Lamping, Dmitrij Zamiatin and their relation to researches of space poetics, literature topology, literature geography, landscape poetics, etc. The conclusion states that the central axis of literature topography is the relation of a concrete text, a concrete place and subjects connected to them. Besides, it is presumed that methodological potentials of literature topography could help revise a romantic museum-like understanding of relations among works, places, and subjects, which still prevails in the history of Lithuanian literature, and open the way to new paradigms.

Key words: literature topography, space poetics, literature topology, topographical identity, topographical imagination.
